

DOĞAL ARAZİ BÖLÜNÜŞÜ-ARAZİ KULLANIMI İLİŞKİSİ

Dr. Rüya BAYAR

Yeryüzünün insan faaliyetlerinden etkilenmemiş hali göz önünde bulundurularak yapılan arazi bölünüşüne doğal arazi bölünüşü denilmektedir. Doğal arazi bölünüşünün sınırlarını doğrudan jeolojik yapı ile fiziki coğrafya koşulları belirlemektedir. Başka bir ifadeyle doğal ortamı oluşturan unsurların aynı zamanda doğal arazi bölünüşünde de etkili olduğu söylenebilir.

İklim, tüm doğal unsurlar üzerinde doğrudan etkili olup onların şekillenmesinde kontrol edici bir etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle yeryüzündeki doğal arazi bölünüşünü iklimin kontrolünde ve şemsiyesi altında olmak üzere şu şekilde tabloştırmak mümkündür:

Doğal arazi bölünüşü ve kapsamı

Doğal ortam koşullarına göre yeryüzündeki bölünüş	Kapsamı
Jeolojik oluşumlar	Kayaçlar, mineraller
Jeomorfolojik oluşumlar	Yerçekilleri
Hidrografik unsurlar	Yerüstü suları ile yer altı suları ve kaynaklar
Toprak örtüsü	Toprak tipleri
Doğal bitki örtüsü	Yeryüzündeki tüm bitkiler
Zoocoğrafik unsurlar	Kara ve su ortamlarındaki tüm hayvanlar

Doğal arazi bölünüşü ve araziden yararlanma biçimi

	Kapsamı ve İnsan Faaliyetleri Bakımından Yararlanma (Kullanım) Biçimi
Kayaçlar, mineraller	Taş ocakları, maden çıkarım alanları : Taş ve kireç ocakçılığı, madencilik
Yer şekilleri	Ovalar, platolar, dağlar, vadiler ve diğer alt yer şekli Birimleri: Yerleşim alanları, yollar ve diğer sosyoekonomik etkinliklerin tümü yer şekillerinin üzerinde yürütülmektedir.
Yerüstü suları ile yer altı suları ve kaynaklar	Okyanuslar, denizler, göller, akarsular; yeraltındaki Sıcak ve soğuk sular ile bunların yeryüzüne ulaşmasıyla oluşan kaynaklar: Her türlü şekliyle sulardan yararlanma, ulaşım, su ortamında avcılık ve kültür balıkçılığı
Toprak tipleri	Zonal, intrazonal ve azonal topraklar: Tarım için alan-arazi, hayvan otlatma için mera-çayır arazisi, toprağa dayalı sanayi (çimento, tuğla, kiremit, porselen, fayans vb.) için doğrudan hammadde.
Yeryüzündeki tüm doğal bitki toplulukları	Ormanlar, fundalıklar, makilikler, savanlar, stepler, çayırlar vs. Ormandan ürün elde etme, avcılık, toplayıcılık, hayvancılık
Kara ve su ortamlarındaki tüm hayvanlar	Doğal ortamdaki tüm hayvanlar: Su ve kara avcılığı.

JEOLOJİK OLUŞUMLAR - ARAZİ KULLANIM İLİŞKİSİ

Doğal arazi bölünüşü içinde litosferin yüzeye yakın kesimlerinin temel bir işlevi bulunmaktadır. Bu katmanın bazı kısımları iç kuvvetlerin etkisiyle kabarmış, bazı kısımları ise kırılıp çökmüştür. Aynı zamanda dış kuvvetlerin ve insanın tahrip edici etkisiyle sürekli şekillenen bu yapı, kendini oluşturan kayaçların sahip olduğu yapısal karakter ile fiziksel ve kimyasal özellikleri yer altı zenginliklerine, yer şekillerine, toprak örtüsüne ve suya doğrudan etki etmektedir.

Arazi kullanım bakımından, jeolojik yapının madencilik ile ilgili doğal bir kaynak olduğu görülmektedir. Katı, sıvı ve gaz halindeki madenlerin tümü (altın, gümüş, demir, bakır, kömür, petrol, sıcak ve soğuk mineral suları, sıcak su buharı vb.), buldukları alanlarla ilgili olarak ekonomik önem kazanmaktadırlar. Ülkeler sahip oldukları zengin yeraltı zenginlikleri nedeniyle jeopolitik bakımdan ilgi odağı olabilmektedirler. Ekonomik değeri olan kayaçlar önemli bir arazi kullanım unsurudur. Kalker, mermer, traverten, granit, manyezit vb. kayaçlar günümüzde yaygın olarak kullanılan kayaçlar olduklarından maden değerinde işlem görmektedirler. Bunlardan yararlanma biçimleri (**taş ve kireç ocaklığı, madencilik**) jeolojik yapıdaki arazi kullanımına başka bir boyut kazandırmıştır.

Arazi örtüsü olarak nitelendirdiğimiz toprak da aynı şekilde kayaçların uzun bir süreç içinde çözülmesi, parçalanması ve ufalanmasıyla oluşmaktadır. Arazi kullanım konusunda önemli unsurlardan olan toprağın kalitesi doğrudan üzerinde olduğu jeolojik yapıyla ilişkilidir.

Yüzeyden akan sularla, yerin derinliklerindeki suların fiziksel ve kimyasal özellikleri de kayaçların nitelikleriyle ilgilidir. Suların kireçli veya kireçsiz tuzlu, acı, tatlı, sert veya yumuşak olması, radyoaktif unsurlar içerip içermemesi de doğrudan kayaçlara bağlıdır. Yeraltı suyunun jeolojik formasyonlarla olan ilişkilerini ele alan **hidrojeoloji**, özellikle yeraltı sularından ve kaynaklardan yararlanma konusunda araştırma ve incelemelerde bulunan bir disiplin olup yapılmış hidrojeolojik etütlerin yeraltı sularından ve kaynaklardan yararlanma çalışmalarında mutlaka kullanılması gerekir.

Bu bakımdan jeolojik yapının arazi kullanımla ilgili yönünün yer altı zenginliklerinin elde edilmesi (madencilik); yer şekilleri üzerinde arazi kullanımı; toprak kullanımı ve su temini ve kullanımı konularıyla ilişkili olduğunun bilinmesi gerekir.

JEOMORFOLOJİK OLUŞUMLAR - ARAZİ KULLANIM İLİŞKİSİ

Yeryüzünde jeomorfolojik yapı içinde dört ana yer şekli (dağlar, platolar, ovalar ve vadiler) ve alt şekil birimleri: Tepeler, kırgıbayırlar, yamaçlar, etek düzlükleri, birikinti konileri ve yelpazeleri, sekiler vb. bulunmaktadır.

Dağlar, yeryüzünün en kabarık ve yüksek kısımlarını oluşturan, heybetli görünümüleriyle dikkati çeken jeomorfojenetik unsurlardır. Dağlarda eğimler tabandan zirveye kadar sürekli artış gösterir. Zirve kısımları ya balıksırtı veya koni şeklinde olup düzlük yoktur. Aşınarak platoya dönüşmüş dağlık alanlarda ise aşınım düzlükleri bulunur.

Dağlarda ve dağlık alanlardaki arazi kullanımı, o sahadaki jeolojik ve jeomorfolojik yapının, yükseklik, eğim, iklim, su, toprak ve bitki örtüsünün durumuna göre değişiklik göstermektedir. Dağlık alanlar tarıma çok sınırlı ölçüde yer veren jeomorfolojik üniteler oldukları halde, ormancılık, yaylacılık, hayvancılık, madencilik, avcılık, toplayıcılık, kış sporları (kayak vb), dağcılık gibi faaliyetlerin yürütüldüğü alanları oluşturur.

Dağlık alanlarda yerleşmelerin dağılışı doğrudan yükseltinin, jeomorfolojik yapının, su kaynaklarının, eğimin, baki koşullarının, toprak ve bitki örtüsünün kontrolündedir. Karstik şekillere yer veren dağlardaki mağaralar ve karstik çukurluklar hayvancılıkla uğraşanlar için sığınma, saklanma; yiyeceklerin ve malzemelerin saklanma mekanları oluşturmaktadır. Zirveleri kar ve buzullarla kaplı dağlarda oluşmuş sirk gölleri ile volkan konilerinin kraterlerinde oluşan göller doğa turizmi bakımından cazibe alanlarıdır. Yazın susuzluk çekilen dağlarda açılan kar kuyuları, yaylacılık faaliyetine katılanların su ihtiyaçlarının karşılandığı depolardır.

Dağlar kış sporları için de önemli bir kullanım alanı olmaktadır. Kayak pisti yapımına uygun dağlarda kayak tesisleri yapılarak turistik otellerle desteklenmektedir.

Dağlardan ulaşım oldukça güç koşullarda yapılmaktadır. Genellikle dağlık alanlardaki yollar vadileri veya yamaçlarda belli bir eğimi (%8-10) izleyerek büklümler oluştururlar ve zirve bölgesine ulaşır ve buradaki bellerden (geçitlerden) geçerek öteki aklanda aynı şekilde aşağıya doğru uzanırlar.

Platolar, akarsuların derin vadilerle parçaladıkları geniş veya dar alanlı dalgalı düzlüklerdir. Geniş alanlar kaplayan platolar üzerinde tepeler yükselmekte, bunlar arasında lokal ovalar bile yer alabilmektedir. Geniş alanlı platolar üzerinde yer alan düzlükler genellikle ovalarla karıştırılmaktadır. Ovalardaki akarsuların yatakları platolardaki gibi çok derin olmayıp yüzelektir.

Platolar, ulaşım ve yerleşme faaliyetlerine; tarım ve hayvancılığa uygun alanlar olup, arazi kullanım yönünden aktif jeomorfolojik üniteleri oluştururlar. Yerleşmelerin plato alanlarındaki dağılışı genellikle suya bağımlılık göstermekle birlikte iklim koşulları gözetilerek korunaklı yerler tercih edilmektedir. Bu itibarla yamaçlara yakın yerler ile vadi boyları yerleşmelerin toplandığı kesimlerdir.

Ovalar, akarsuların yüzlek olarak aktığı, geniş veya dar alanlı düzlükler olup sınırları düzlüğün bittiği yerde son bulmaktadır.

Ovalar, arazi kullanım yönünden tüm sosyoekonomik etkinliklere uygun alanlar olmakla birlikte bazı sorunları bulunmaktadır. Bu olumsuzlukları şu şekilde sıralanabilir:

- Ovalar, gevşek zemin koşullarına sahip olduklarından deprem riski açısından yerleşmeye uygun değildir,
- İçinden geçen akarsuların akımları kontrol altına alınmadığı sürece sel ve taşkın riski bulunmaktadır,
- Çukur kesimlerinde taban suyu yükselmesi meydana gelmekte, yer yer bataklıklar oluşabilmektedir,

